

The Greek Review of Social Research

Vol 147 (2016)

147 B'

Cultural analysis and sociology of culture in Greece, 1980-2014: literature review and a preliminary sociological interpretation

Νίκος Δεμερτζής, Νίκος Σουλιώτης, Γιώργος Μαρκατάς

doi: [10.12681/grsr.14368](https://doi.org/10.12681/grsr.14368)

Copyright © 2017, Νίκος Δεμερτζής, Νίκος Σουλιώτης, Γιώργος Μαρκατάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Δεμερτζής Ν., Σουλιώτης Ν., & Μαρκατάς Γ. (2017). Cultural analysis and sociology of culture in Greece, 1980-2014: literature review and a preliminary sociological interpretation. *The Greek Review of Social Research*, 147, 143–170. <https://doi.org/10.12681/grsr.14368>

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΚΚΕ

*Νίκος Δεμερτζής**, *Νίκος Σουλιώτης***,
*Γιώργος Μαρκάτας****

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1980-2014:
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο παρουσιάζει μια προκαταρκτική επισκόπηση της πολιτισμικής ανάλυσης και της πολιτισμικής κοινωνιολογίας στην Ελλάδα κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Η επισκόπηση στηρίζεται σε μια βάση δεδομένων, η οποία περιλαμβάνει δημοσιεύματα σε αυτά τα επιστημονικά πεδία και ορισμένα βασικά βιογραφικά στοιχεία των συγγραφέων τους. Υποστηρίζουμε ότι η «πολιτισμική στροφή» τροφοδότησε στη χώρα μας μια αρκετά πλούσια αν και ταυτόχρονα κατακερματισμένη συζήτηση στην οποία δύσκολα μπορεί κανείς να διακρίνει «σχολές σκέψης». Οι Έλληνες μελετητές επικεντρώθηκαν στη μελέτη των αναπαραστάσεων σημαντικών φαινομένων (μεταξύ άλλων της εθνικής ταυτότητας, της μετανάστευσης και του αστικού χώρου) στα ΜΜΕ και τη μαζική/λαϊκή κουλτούρα. Αντίθετα,

* Καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Διευθυντής και Πρόεδρος ΔΣ του ΕΚΚΕ,

e-mail: president@ekke.gr,

** Ερευνητής ΕΚΚΕ,

e-mail: nsouliotis@ekke.gr,

*** Υπ. Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας.

1. Παραλλαγή του κειμένου αυτού έχει δημοσιευθεί στο Demertzis, N., Souliotis, N. and Markatas, G. (2016). Cultural analysis in Greece. Στο Stephan Moebius, Frithjof Nungesser, Katharina Scherke (Hg.), *Handbuch Kultursociologie: Band 1: Begriffe – Kontexte – Perspektiven – Autor_innen*, Wiesbaden: Springer.

ενδιαφέρθηκαν πολύ λιγότερο για παραδοσιακά θέματα της πολιτισμικής κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογίας του πολιτισμού, όπως η πολιτιστική παραγωγή και κατανάλωση και η πολιτιστική πολιτική. Ως αποτέλεσμα των περιορισμένων χρηματοδοτικών ευκαιριών, η έρευνα υπήρξε κυρίως ατομική, μικρής κλίμακας και βασίστηκε σε ποιοτικές μεθόδους.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτισμική ανάλυση, πολιτισμική κοινωνιολογία, κοινωνιολογία του πολιτισμού

RESEARCH PRESENTATION

Nikos Demertzis, Nikos Souliotis, George Markatas

CULTURAL ANALYSIS AND SOCIOLOGY OF CULTURE IN GREECE, 1980-2014: LITERATURE REVIEW AND A PRELIMINARY SOCIOLOGICAL INTERPRETATION

ABSTRACT

The chapter presents a preliminary overview of cultural analysis and cultural sociology in Greece during the last three decades. The overview is based on a database including publications in these fields and basic biographic elements of their authors. We argue that the «cultural turn» fueled in our country a quite rich but at the same time scattered discussion in which clear «schools of thought» can be barely traced. Greek scholars put emphasis on the representation of main phenomena (among others: national identity, immigration, city) in the mass media and the mass/popular culture. They have been much less interested in other traditional issues of cultural sociology and sociology of culture like cultural production and consumption and cultural policy. As a result of scarce funding opportunities, research has been mainly small-scale and based on qualitative methods.

Key-words: *Cultural analysis, cultural sociology, sociology of culture*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κείμενο αυτό παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα ενός μη χρηματοδοτούμενου προγράμματος που πραγματοποιήθηκε στο ΕΚΚΕ το 2015 (υπεύθυνοι: Νίκος Δεμερτζής και Νίκος Σουλιώτης), με αντικείμενο την πολιτισμική ανάλυση και την πολιτισμική κοινωνιολογία στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο του προγράμματος έγινε καταγραφή των δημοσιευμάτων σε αυτά τα πεδία καθώς και ορισμένων βασικών βιογραφικών στοιχείων των συγγραφέων τους (έτος γέννησης, τόπος, πανεπιστημιακό ίδρυμα και αντικείμενο σπουδών) για την περίοδο 1980-2014. Στόχος του προγράμματος ήταν η προκαταρκτική διερεύνηση της θεματολογίας της πολιτισμικής ανάλυσης και της πολιτισμικής κοινωνιολογίας και η συσχέτιση της θεματολογίας αυτής με τις θεσμικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στο επιστημονικό πεδίο και με το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο της χώρας. Το πρώτο μέρος του κειμένου περιλαμβάνει μια σύντομη επισκόπηση της σχετικής διεθνούς συζήτησης. Το δεύτερο μέρος παρουσιάζει το γενικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώθηκε η κοινωνιολογία στην Ελλάδα. Το τρίτο μέρος εξετάζει την επιστημονική παραγωγή στην πολιτισμική ανάλυση και την πολιτισμική κοινωνιολογία στην Ελλάδα. Το κείμενο ολοκληρώνεται με ορισμένα γενικά συμπεράσματα για τη φυσιογνωμία της πολιτισμικής κοινωνιολογίας στη χώρα μας.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 σημειώνεται και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού μια στροφή της κοινωνιολογίας καθώς και των εν γένει κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών προς τη μελέτη της κουλτούρας. Οι σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις των διαδικασιών παραγωγής νοήματος και της πολιτισμικής διάστασης του κοινωνικού γίνεσθαι φέρουν, παρά τις επί μέρους διαφορές τους, κοινά χαρακτηριστικά. Η μελέτη της κουλτούρας υπήρξε πληθωρική στους κόλπους της μεταπαρσονικής κοινωνιολογικής έρευνας και περιλαμβάνει διαφορετικές και ενίοτε ανταγωνιστικές προσεγγίσεις και ορισμούς της έννοιας αυτής (Jacobs and Weiss Hanrahan, 2005· Smith, 1998· Alexander, Jacobs and Smith, 2012, Spilman, 2001· Demertzis, 1985· Δεμερτζής, 1989). Τα χαρακτηριστικά δε της «πολι-

τισμικής στροφής» διαμορφώθηκαν σε σχέση με τις θεσμικές πιέσεις και την ιστορία διαφόρων τάσεων των κοινωνικών επιστημών, όπως η κριτική θεωρία, ο μεταδομισμός, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός και η ερμηνευτική κοινωνιολογία.

Το άμεσο αποτέλεσμα της εν λόγω στροφής υπήρξε μάλλον «μια πολιτισμική κοινωνιολογία που καταπιάνεται με κάθε πιθανό θέμα και προβληματική» (Alexander, Jacobs, Smith, 2012, σελ. 10). Αλλά και η «πολιτισμική ανάλυση» με την ευρεία έννοια δεν έχει το ίδιο νόημα για όλους (Lamont, 2000). Άλλες έννοιες-κλειδιά χρησιμοποιούν οι Αμερικανοί θεωρητικοί, άλλες οι Ευρωπαίοι,² διαφορά που παρατηρείται και ανάμεσα σε αγγλόφωνα και γαλλόφωνα ακαδημαϊκά περιβάλλοντα. Αρκεί κανείς να αναλογιστεί την ποικιλία των διαφόρων σχημάτων: από το «πεδίο» και το «πολιτισμικό κεφάλαιο» του Bourdieu (Bourdieu, 1979), στην «πολιτισμική συνάφεια» (cultural resonance) του Shudson (Shudson, 1979), τις «πολιτισμικές δομές» (Alexander, 2003), το «πολιτισμικό διαμάντι» (Griswold, 2013), και τα «πολιτισμικά ρεπερτόρια» (Swidler, 2001).

Παρά τις διαφορές σε επίπεδο θεωρητικής σκευής και ερευνητικών ενδιαφερόντων, φαίνεται ότι υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους κοινωνιολόγους που μελετούν την κουλτούρα όσον αφορά στην εξής καταστατική ιδέα: οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές θεμελιώνονται σε διαδικασίες παραγωγής νοήματος και οι κοινωνικοί θεσμοί συνυφαίνονται με τους λόγους, τις αξίες, τις πεποιθήσεις, και τις στάσεις των κοινωνικών δρώντων (βλέπε, μεταξύ άλλων, Crane, 2010). Η συμφωνία σε αυτή τη θεμελιώδη παραδοχή είχε δύο κυρίως αποτελέσματα: α) Οι κοινωνιολόγοι, ακαδημαϊκοί και ερευνητές, απομακρύνθηκαν από την (μια) κοινωνιολογία της κουλτούρας (ή του πολιτισμού), δηλαδή από ένα πρόγραμμα που δίνει έμφαση στην ποσοτική ανάλυση των (υψηλών) τεχνών,³ της «παραγωγής της κουλτούρας» και της «πολιτιστικής κατανάλωσης» (Alexander, Jacobs and Smith, 2012, σελ. 9). β) αναδύθηκε μια «πολιτισμική κοινωνιολογία» με στόχο τη μελέτη όχι μόνο των έκδηλων υλικών αποτυπώσεων της κουλτούρας και των εκφραστικών συμβο-

2. Όπως υποστηρίζει ο Philip Smith «Η ευρωπαϊκή πολιτισμική θεωρία, οι βρετανικές πολιτισμικές σπουδές και η αμερικανική πολιτισμική κοινωνιολογία είναι εξ ορισμού διαφορετικά είδη» (Smith, 1998, σελ. 5).

3. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτό που ονομάζουν οι Άγγλοι «κοινωνιολογία της τέχνης» αντιστοιχεί σε αυτό που οι Γάλλοι αποκαλούν «αισθητική κοινωνιολογία», ή «κοινωνική ιστορία της τέχνης» (Heinich 2010).

λικών μορφών, αλλά και του λανθάνοντος πολιτισμικού υποβάθρου σε σχέση με το οποίο προσανατολίζεται η κοινωνική δράση σε κάθε ιστορική εποχή. Ως εκ τούτου, ξεπερνιέται η παλιά αντίθεση μεταξύ υλικότητας και νοήματος (Alexander, Jacobs and Smith, 2012, σελ. 4).

Παρά αυτή τη γενική συμφωνία, η πολιτισμική κοινωνιολογία πόρρω απέχει από το να εκληφθεί ως ενιαίο πεδίο. «Πυκνές» έναντι «πραγματιστικών», «μεσαίου βεληνεκούς» έναντι «μεγάλων θεωρήσεων», «ποιοτικές-ερμηνευτικές» έναντι «ποσοτικών-θετικιστικών», «ουδέτερες» έναντι «στρατευμένων» (Alexander and Smith, 1998· Smith, 1998· Griswold, 2013· Brinson, 2014), είναι ορισμένες μόνο από τις διχοτομικές θεωρητικές προσεγγίσεις του πολιτισμικού πεδίου, που καθιστούν την πολιτισμική κοινωνιολογία μια ιδιαίτερος κατακερματισμένη ακαδημαϊκή υπόθεση σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε ορισμένοι να την λογίζουν ως μια γενική αναλυτική ματιά ή προοπτική (Wolff, 1999) παρά ως ξεχωριστό και οργανωμένο πεδίο ή υπο-πεδίο⁴.

Είναι γεγονός ότι συχνά οι εκπρόσωποι της πολιτισμικής κοινωνιολογίας συζητούν ο ένας ερήμην του άλλου. Παρά ταύτα, η πολιτισμική κοινωνιολογία είναι ένα υπό διαμόρφωση αναλυτικό εργαλείο που επικεντρώνεται στις σχέσεις εξουσίας, τους θεσμούς, τις κοινωνικές ανισότητες και διακρίσεις, καθώς και το φύλο, την τάξη, το κοινωνικό στάτους, και την εθνότητα (Wolff, 1999), στο βαθμό που κάθε ένας από αυτούς τους παράγοντες συμμετέχει στη διαδικασία της κοινωνικής κατασκευής του νοήματος. Συνεπώς, η πολιτισμική κοινωνιολογία είναι εξ ορισμού μια υπόθεση πολυ-επιστημονική και διεπιστημονική (Bennett and Frow, 2008· Crane, 2010).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θα έπρεπε ίσως να μιλάμε για διαφορετικές πολιτισμικές κοινωνιολογίες και όχι για την πολιτισμική κοινωνιολογία – να την κατανοούμε δηλαδή στον πληθυντικό αριθμό. Μειώνοντας κατά τι το βαθμό εστίασης, θα μπορούσαμε ακόμη να πούμε ότι υπάρχουν πολλές και διαφορετικές εκδοχές πολιτισμικής ανάλυσης⁵ τα χαρακτηριστικά των οποίων επηρεάζονται

4. Γι' αυτό το ζήτημα, η Crane (2010) χρησιμοποιεί τον όρο «πολιτισμικές επιστήμες» για να περιγράψει το πεδίο μελέτης της παραγωγής νοήματος. Σε αυτό το πεδίο εντάσσονται, μεταξύ άλλων, η πολιτισμική κοινωνιολογία, η πολιτισμική ιστορία, η οπτική κουλτούρα, η υλική κουλτούρα, οι πολιτισμικές σπουδές, οι σπουδές επικοινωνίας και των Μέσων.

5. Γι' αυτό το θέμα, σύμφωνα με το «ευρύ πρόγραμμα» των Hall, Grindstaff & Lo (2010, σελ. 2-3), η πολιτισμική κοινωνιολογία είναι απλά κοινωνιολογία, δηλαδή

από το εκάστοτε εθνικό πολιτισμικό περιβάλλον όσον αφορά στη χρήση εννοιών και εξηγητικών εργαλείων όπως είναι, π.χ., τα «συμβολικά σύνορα», ο «λόγος», τα «μοντέλα γνωσιακής και συναισθηματικής ταξινόμησης», οι «στρατηγικές δράσης» και ούτω καθεξής. Με την ίδια λογική θα ήταν υπεραπλουστευτικό να ισχυριστεί κανείς ότι υπάρχει μία και μοναδική εκδοχή κοινωνιολογίας του πολιτισμού –που σε κάθε περίπτωση προηγείται ιστορικά της πολιτισμικής κοινωνιολογίας– ή ένα ενιαίο μοντέλο πολιτισμικών σπουδών (Wolff, 1981).

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ως χώρα της ημι-περιφέρειας (Mouzelis, 1986), η Ελλάδα σπάνια, αν όχι ουδέποτε, συμμετείχε στη διαμόρφωση της διεθνούς ατζέντας των κοινωνικών, πολιτικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Στις αρχές του 20ού αιώνα, η κοινωνιολογία και η πρωτο-κοινωνιολογική σκέψη – που είχαν εισαχθεί από τις Βορειο-ευρωπαϊκές χώρες⁶ – ελάχιστα επηρέαζαν την πνευματική ζωή του τόπου. Ήδη από το 1908 είχε κάνει την εμφάνισή της η «κοινωνιολογική εταιρεία», μια ομάδα προοδευτικών διανοούμενων που αποτελείτο από δικηγόρους, καθηγητές και δασκάλους. Μόνο είκοσι χρόνια αργότερα θα ξεκινούσε η διδασκαλία της κοινωνιολογίας στις δύο ελληνικές νομικές σχολές με πρωτοβουλία δύο σημαντικών μορφών της φιλοσοφικής διάνοησης, του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και του Αβροτέλη Ελευθερόπουλου. Ωστόσο, η επιρροή της κοινωνιολογίας στο δημόσιο διάλογο παρέμενε μικρή καθώς οι δικηγόροι, οι φιλόλογοι και οι φιλόσοφοι είχαν κερδίσει το στάτους του οργανικού διανοούμενου σε ένα νέο και σχετικά ασταθές εθνικό κράτος που τους είχε ανάγκη.

Αν και κανείς μέχρι σήμερα δεν έχει αποπειραθεί μια ολοκληρωμένη κοινωνιολογία της ελληνικής κοινωνιολογίας (Λαμπέρη-Δημάκη, 2002), μπορούμε εύλογα να υποστηρίξουμε ότι οι ρίζες αυτού του κε-

«μια γενική κοινωνιολογία που είναι πολιτισμική σε κάθε μέτωπο και εντός κάθε επιστημονικού υπο-πεδίου», μια θέση που μοιράζονται οι Alexander, Jacobs and Smith (2012) στο δικό τους “ισχυρό πρόγραμμα”. Οι δύο αυτές τοποθετήσεις προδίδουν ένα είδος ακαδημαϊκού επεκτατισμού· πρόκειται για κάτι παραπάνω από μια κοινωνιολογία που λαμβάνει πάντα υπόψη το νόημα.

6. Σχετικά με την επιρροή της γερμανικής κοινωνιολογικής σκέψης στους πρώτους Έλληνες κοινωνιολόγους, βλέπε Kyrtsis, 1998.

νού στην ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα –πόσο μάλλον της πολιτισμικής κοινωνιολογίας– μπορούν να εντοπιστούν σε ένα ζεύγος αλληλένδετων θεσμικών και ιστορικών παραγόντων.

Μακρο-ιστορικοί προσδιορισμοί

Όμοια με άλλες Βαλκανικές και Ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, το έθνος-κράτος στην Ελλάδα, ως ένας μετα-παραδοσιακός τύπος κυριαρχίας, έχει στηριχθεί σε αυτό που ονομάζουμε πολιτισμικό εθνικισμό, ήτοι έναν ιδεολογικό λόγο σύμφωνα με τον οποίο το έθνος αποτελεί μια εθνο-πολιτισμική κοινότητα με κοινή γλώσσα, θρησκεία, παράδοση, συνήθειες, φυλετική καταγωγή και ρομαντικοποιημένες συλλογικές μνήμες (Kohn, 1961, σελ. 329-30, 457). Από τα τέλη του 19ου αιώνα οι ελληνικές πολιτικές και ακαδημαϊκές ελίτ προτίμησαν τη λαογραφία από την κοινωνιολογία ως εργαλείο αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές του 1930, το ενδιαφέρον για τη μελέτη της δημόδους/λαϊκής κουλτούρας εντάθηκε. Χρειάστηκε να περάσει τουλάχιστον μισός αιώνας προκειμένου να εξασθενήσει αυτό το ενδιαφέρον, όταν ιδρύθηκαν τα πρώτα τμήματα κοινωνιολογίας και κοινωνικής ανθρωπολογίας, ενώ η Ελλάδα γινόταν μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας ύστερα από μια μακρά περίοδο ατροφικού εκσυγχρονισμού. Εν τω μεταξύ, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, υπό την αιγίδα της UNESCO η κυβέρνηση ίδρυσε το Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών (το οποίο αργότερα μετονομάστηκε σε Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών). Το ΕΚΚΕ σχεδίασε και εκπόνησε σημαντικές εμπειρικές έρευνες για τη δομή της αγροτικής κοινωνίας, τη μετανάστευση, την αστικοποίηση, το διοικητικό συγκεντρωτισμό, τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, τη νεανική παραβατικότητα κ.λπ., σε συνεργασία με Γάλλους ανθρωπο- και κοινωνιογεωγράφους (G. Burgel, B. Kayser, P.Y Pechoux), σημαίνοντες κοινωνιολόγους (C. Heller) και κοινωνιολόγους (J. Peristiany, J. Campell, E. Friedl).

Πολιτικές αναταράξεις

Οι περιπέτειες της επιστήμης της κοινωνιολογίας είναι άμεσα συνυφασμένες με μεγάλα πολιτικά γεγονότα (Kokosalakis, 1998). Μπορούμε να αναφερθούμε στα εξής τέσσερα ορόσημα: Πρώτον, η κοινωνιολογία έπαψε να διδάσκεται στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Μεταξικής δικτατορίας (1936-41), όταν ο Κανελλόπουλος απο-

πέμφθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών επειδή αρνήθηκε να ορκιστεί πίστη στο Βασιλιά, και ο Ελευθερόπουλος παραιτήθηκε από το πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Lambiri-Dimaki, 1996). Δεύτερον, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1945-49) η χώρα είχε καταστραφεί και βίωνε έντονες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Ως μέσα κοινωνικού αναστοχασμού και επούλωσης του διπλού ιστορικού τραύματος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε (Demertzis, 2011a), η κοινωνιολογία, η κοινωνική ανθρωπολογία και η πολιτική επιστήμη ήταν εξ ορισμού ύποπτες. Κατά συνέπεια, οι κοινωνικές επιστήμες δεν διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στις προσπάθειες κοινωνικής ανάτασης κατά τη δεκαετία του 1950. Τρίτον, η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974) έβαλε εκ νέου εμπόδια στην εξέλιξη της κοινωνιολογίας. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 Έλληνες φοιτητές άρχισαν να επιλέγουν προγράμματα κοινωνιολογίας σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, κυρίως στη δυτική Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ τη διδασκαλία της κοινωνιολογίας στα ελληνικά πανεπιστήμια αναλάμβαναν κυρίως καθηγητές των νομικών επιστημών και οικονομολόγοι. Από την ίδρυσή του το ΕΚΚΕ έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα, όμως οι πολιτικές των Συνταγματαρχών παρεμπόδισαν το έργο του. Τέταρτον, με την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 δημιουργήθηκε το απαραίτητο έδαφος πάνω στο οποίο μπορούσε να ανθίσει η κοινωνιολογία και η πολιτική επιστήμη. Ειδικά μετά τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η κοινωνιολογία μαζί με άλλους κλάδους και υπο-πεδία των κοινωνικών επιστημών γίνονταν ολοένα και πιο εξωστρεφείς (Kokosalakis, 1998, σελ. 339).

Πολυπαραδειγματικότητα

Όπως γίνεται φανερό, «δεν κατέστη ποτέ δυνατό να δημιουργηθεί μια πλούσια παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες όπως συνέβη, για παράδειγμα, στην Αγγλία, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες» (Lambiri-Dimaki, 1996, σελ. 129), λόγω των συνεχών κενών και παλινδρομήσεων. Ως εκ τούτου, το χάσμα ανάμεσα στις θεωρητικές επεξεργασίες και τη διδασκαλία από τη μια, και την κοινωνιολογική έρευνα από την άλλη, παρέμεινε αγεφύρωτο. Όσον αφορά στις θεωρητικές επεξεργασίες, πέραν της κυριαρχίας των εμπνευσμένων από το δυτικό μαρξισμό προσεγγίσεων κατά την περίοδο 1974-1990, καμία μεγάλη θεωρία δεν υπήρξε ηγεμονική ούτε έλαβαν χώρα με

συστηματικό τρόπο οι θεωρητικές αντιπαραθέσεις που θα επέτρεπαν στους Έλληνες κοινωνιολόγους να συμμετάσχουν πρωτογενώς στη διεθνή συζήτηση. Για τους παραπάνω λόγους, δεν θα μπορούσαμε να προτείνουμε μια περιοδολόγηση της ελληνικής κοινωνιολογίας με όρους «παρσονικής» και «μεταπαρσονικής» φάσης, πόσο μάλλον να μιλήσουμε για «πολιτισμική στροφή» που να έχει βιωθεί και συζητηθεί ως τέτοια. Επιπλέον, ποτέ δεν αναδύθηκε κάποιου είδους συστηματική, αυτοφυής και δεσπόζουσα (mainstream) ελληνική κοινωνιολογία, ή, αντιστοίχως, κάποιο «ισχυρό πρόγραμμα». Αντ' αυτού, πλήθος διαφορετικών προσεγγίσεων και ερευνητικών προγραμμάτων συνυπήρχαν και αναπτύσσονταν εντός διαφόρων κοινωνιολογικών πεδίων, ενώ συχνά στο έργο του ίδιου συγγραφέα εμφιλοχωρούσαν διαφορετικές προσεγγίσεις. Τέλος, οι επαναπατρισθέντες κοινωνιολόγοι μετέφεραν τη θεωρητική τους σκευή στο ελληνικό ακαδημαϊκό περιβάλλον χρησιμοποιώντας εργαλεία και μεθοδολογίες που είχαν διδαχθεί κατά τη διάρκεια των σπουδών τους σε ιδρύματα του εξωτερικού (Kyrtsis, 1996).

Μπορούμε να πούμε με μια κάποια βεβαιότητα ότι αυτή η πολυπαραδειγματική συνθήκη είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία συγκρότησης μιας οργανωμένης πολιτισμικής ανάλυσης με συγκεκριμένους ερευνητικούς προσανατολισμούς, πολύ περισσότερο, δεν συνέβαλε στην ανάπτυξη της πολιτισμικής κοινωνιολογίας στην Ελλάδα. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι η πολιτισμική ανάλυση στην Ελλάδα υπήρξε ατροφική. Αντιθέτως, λαμβάνοντας υπόψη το μέγεθος της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας, μπορούμε να πούμε ότι έχει παραχθεί σημαντικός όγκος δουλειάς, ειδικά μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Εξαιτίας, όμως, του κατακερματισμού των ερευνητικών παραδειγμάτων και της πληθώρας διαφορετικών υπο-πεδίων, δεν κατέστη δυνατό να αναδυθεί μια κοινωνιολογία του πολιτισμού ή μια πολιτισμική κοινωνιολογία, ούτε καν μια παράδοση πολιτισμικών σπουδών, οι οποίες είναι, εξ ορισμού, μεθοδολογικά και θεωρητικά, πιο εύπλαστες και ευπροσάρμοστες (Crane 2010· Alexander, 2003). Αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα είναι η σταδιακή διαμόρφωση ενός «αιωρούμενου παραδείγματος» (free-floating paradigm) στην πολιτισμική ανάλυση, με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο η Crane (2010). Ήτοι, ένα ανοιχτό και ρέον σύνολο θεωρητικών σχημάτων, τα οποία υιοθετούν σε διαφορετικό βαθμό τα επιμέρους πεδία των κοινωνικών επιστημών που ασχολούνται με την ερμηνευτική κατανόηση των πολιτισμικών φαινομένων.

Τρεις βασικές συνθήκες έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην ανάδυση αυτού του «αιωρούμενου παραδείγματος», οι οποίες μάλλον υπήρξαν καθοριστικές και για την εν γένει εξέλιξη των κοινωνικών επισημών στην Ελλάδα.

α. *Εξάτομκευμένες σταδιοδρομίες*. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής τους από την απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών μέχρι την κατάληψη κάποιας θέσης σε πανεπιστημιακό ίδρυμα, οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες δεν εντάσσονται σε κάποιο συνεκτικό επιστημονικό/ακαδημαϊκό πλαίσιο. Αυτό συμβαίνει διότι πολλοί Έλληνες πανεπιστημιακοί και ερευνητές ολοκληρώνουν μέρος ή και το σύνολο των σπουδών τους σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, κυρίως στην Αγγλία και τη Γαλλία.⁷ Με την επιστροφή τους στην Ελλάδα αποκόπτονται από το επιστημονικό περιβάλλον στο οποίο διαμορφώθηκαν και εισέρχονται σε ένα κατακερματισμένο επιστημονικό πεδίο, το οποίο αποτελείται εν πολλοίς από προηγούμενα κύματα επαναπατρισθέντων επιστημόνων.

β. *Ένα διαρκώς, αλλά όχι αρκετά, διευρυνόμενο ακαδημαϊκό περιβάλλον*. Οι κάτοχοι διδακτορικού τίτλου που εισήλθαν στην αγορά εργασίας τη δεκαετία του 1990 και του 2000 βρήκαν σημαντικές ευκαιρίες απασχόλησης στον ακαδημαϊκό χώρο. Με την –καθυστερημένη– ίδρυση νέων τμημάτων κοινωνικών επιστημών (κοινωνιολογίας, κοινωνικής ανθρωπολογίας, μέσω μαζικής ενημέρωσης και πολιτικής επιστήμης)⁸ σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, πολλαπλασιάστηκαν οι θέσεις για διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό. Οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες παρήγαγαν έργο που απευθυνόταν κυρίως στην επιστημονική κοινότητα και δη την ελληνική, η οποία ήλεγχε την είσοδο στην εγχώρια ακαδημαϊκή αγορά εργασίας. Αντίθετα, οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν βρήκαν συνομιλητές στο πρόσωπο των φορέων πολιτιστικής πολιτικής και

7. Το ίδιο ισχύει για τους κοινωνικούς επιστήμονες που ασχολούνται με ζητήματα κουλτούρας. Από τους 71 συγγραφείς για τους οποίους έχουμε στοιχεία (για τα κριτήρια επιλογής βλέπε παρακάτω), μόνο 31 έχουν εκπονήσει τη διδακτορική τους διατριβή στην Ελλάδα. Από τους υπόλοιπους, 19 έχουν σπουδάσει στη Γαλλία, 13 στην Αγγλία, 2 στις Ηνωμένες Πολιτείες, 2 στη Βουλγαρία, 1 στη Γερμανία, 1 στην Ιταλία, 1 στην Ολλανδία και 1 στη Σουηδία.

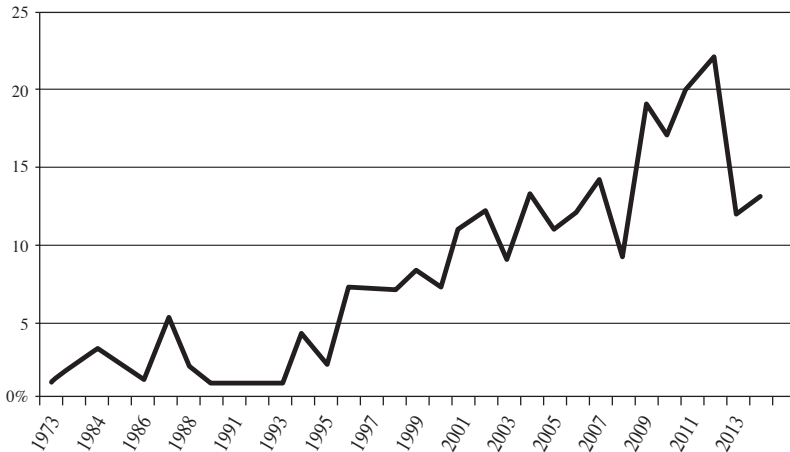
8. Για παράδειγμα, Τμήμα Κοινωνιολογίας ιδρύθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο το 1983, στο Πανεπιστήμιο Κρήτης το 1984 και στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου το 1999. Προπτυχιακά προγράμματα σπουδών κοινωνικής ανθρωπολογίας προσφέρουν το Πανεπιστήμιο Αιγαίου από το 1988 και το Πάντειο Πανεπιστήμιο από το 2004.

των πολιτιστικών ιδρυμάτων/οργανισμών, οι οποίοι έδειξαν περιορισμένο ενδιαφέρον να έρθουν σε συστηματικό διάλογο μαζί τους. Γι' αυτόν το λόγο, η παραγωγή των Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων αποκτά τα εξής χαρακτηριστικά: σχετικά αυξημένος αριθμός επιστημονικών εγχειριδίων που απευθύνονται σε φοιτητές, έρευνα θεμάτων οικείων στην κριτική ακαδημαϊκή σκέψη (π.χ. ζητήματα εθνικής ταυτότητας), κάποια ροπή προς τον σχολαστικισμό και μια προτίμηση για τη θεωρία σε σύγκριση με την εμπειρική έρευνα (κάτι που λειτουργεί σαν διαπιστευτήριο επιστημονικότητας έναντι των συναδέλφων), κυριαρχία δημοσιεύσεων στα Ελληνικά και μικρός αριθμός δημοσιεύσεων σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα δεν είχε το μέγεθος που θα επέτρεπε τη συστηματική μελέτη πολλών και διαφορετικών υπο-πεδίων. Σήμερα στο ελληνικό πανεπιστήμιο μπορεί να μετρήσει κανείς μετά βίας 70 με 80 μελετητές που ασχολούνται με θέματα κοινωνιολογίας του πολιτισμού, πολιτισμικής κοινωνιολογίας και πολιτισμικών σπουδών. Συνεπώς, αν και το διευρυνόμενο ακαδημαϊκό περιβάλλον προσέφερε αρκετές ευκαιρίες επιστημονικής εργασίας, η οποία τροφοδότησε μια αρκετά ζωηρή παραγωγή μελετών για ζητήματα κουλτούρας, ειδικά τη δεκαετία του 1990 και του 2000 (βλέπε σχεδιάγραμμα 1), αυτή η παραγωγή δεν εντάχθηκε ποτέ συστηματικά στη διεθνή συζήτηση.

γ. *Ανεπαρκείς πόροι για έρευνα.* Ενώ τα τελευταία τριάντα χρόνια διοχετεύθηκαν από το κράτος σημαντικοί πόροι για την ίδρυση και λειτουργία των νέων πανεπιστημιακών τμημάτων, δεν συνέβη το ίδιο με την εμπειρική έρευνα. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου πραγματοποιήθηκαν ελάχιστες έρευνες μεγάλης κλίμακας, ορισμένες από τις οποίες τη δεκαετία του 1980 και οι υπόλοιπες μόλις μετά το 2005. Το μεσοδιάστημα των δεκαπέντε ετών (1990-2005) αποδείχτηκε μάλλον άγονο αφού οι ευκαιρίες χρηματοδότησης υπήρξαν ελάχιστες ακόμη και για μικρά ερευνητικά προγράμματα. Κατά συνέπεια, οι Έλληνες μελετητές στράφηκαν στην ατομική έρευνα με βάση δευτερογενείς πηγές, γεγονός που αντανακλάται στα έργα που θα εξετάσουμε στην επόμενη ενότητα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Βιβλία και άρθρα Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων για ζητήματα κουλτούρας, την περίοδο 1980-2014 (N=2569).

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας συγκροτήσαμε έναν κατάλογο στον οποίο καταγράφονται μονογραφίες, συλλογικοί τόμοι και άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, τα οποία καταπιάνονται με εμπειρικά και θεωρητικά ζητήματα πολιτισμικής ανάλυσης και εμπνέονται από την πολιτισμική κοινωνιολογία, την κοινωνιολογία του πολιτισμού και τις πολιτισμικές σπουδές. Καθώς λίγοι μελετητές αυτοπροσδιορίζονται ως «πολιτισμικοί κοινωνιολόγοι» ή «κοινωνιολόγοι του πολιτισμού», τα κριτήρια επιλογής υπήρξαν χαλαρά. Συμπεριλάβαμε δημοσιεύσεις που αντλούν από την πολιτισμική κοινωνιολογία, την κοινωνιολογία του πολιτισμού και τις πολιτισμικές σπουδές ακόμη κι αν οι συγγραφείς τους δεν δηλώνουν εκπρόσωποι των λόγω παραδόσεων. Οι υπό εξέταση μελέτες έχουν συχνά διεπιστημονικό ή υβριδικό χαρακτήρα, αναμειγνύοντας έννοιες και προσεγγίσεις της κοινωνιολογίας με κλάδους και πεδία όπως οι μελέτες κινηματογράφου, οι μελέτες των Μέσων, η πολιτική επιστήμη, η ιστορία κ.λπ. Από την άλλη, αποκλείσαμε μελέτες για ζητήματα κουλτούρας που εντάσσονται καταφανώς σε άλλες επιστήμες όπως η ιστορία, η πολι-

9. Για τα κριτήρια επιλογής βλέπε παρακάτω.

τική επιστήμη και η κοινωνική ανθρωπολογία. Ο κατάλογος αυτός καλύπτει την παραγωγή των τελευταίων τριάντα πέντε ετών (από το 1980 μέχρι το 2015). Συνολικά καταγράψαμε 250 τίτλους 80 συγγραφέων, μεγάλο μέρος των οποίων θα συζητήσουμε στη συνέχεια.¹⁰ Αν και ο κατάλογος των έργων απέχει από το να είναι εξαντλητικός, θα μπορούσαμε εύλογα να ισχυριστούμε το αντίθετο για εκείνον των συγγραφέων.

Προκειμένου να κατηγοριοποιήσουμε τις υπό εξέταση μελέτες δανειστήκαμε το παραστατικό πρότυπο του «πολιτιστικού διαμαντιού» της Wendy Griswold (2013). Ως μεταφορικό σχήμα το «πολιτισμικό διαμάντι» υποδεικνύει τα τέσσερα κύρια αλληλοσυσχετιζόμενα στοιχεία που περιλαμβάνει η μελέτη της σχέσης της κουλτούρας με την κοινωνική ζωή: το πολιτισμικό αντικείμενο, τους δημιουργούς, τους (απο)δέκτες και τον κοινωνικό κόσμο. Αν και η Griswold πρότεινε το σχήμα αυτό ως αναλυτικό εργαλείο, εμείς το χρησιμοποιούμε αποκλειστικά για ταξινομητικούς σκοπούς. Το πλεονέκτημά του ως ταξινομητικού εργαλείου είναι ότι προσδιορίζει το εύρος των θεματικών που μελετά τόσο η κοινωνιολογία του πολιτισμού όσο και η πολιτισμική κοινωνιολογία. Ο ερευνητής μπορεί να εστιάσει σε ένα από τα προαναφερθέντα στοιχεία ή στη σχέση μεταξύ δύο ή και περισσότερων εξ αυτών. Ως εκ τούτου, αποτελεί ένα χρήσιμο σχήμα που μας επιτρέπει να εντοπίσουμε τον *προσανατολισμό* διαφορετικών μελετών που παράγονται εντός ενός συγκεκριμένου χώρο-χρονικού πλαισίου.

Πολιτισμικά αντικείμενα

Οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες που καταπιάνονται με την πολιτισμική ανάλυση και έρευνα από τη δεκαετία του 1990, εστιάζουν

10. Σε αυτό το άρθρο παρουσιάζεται το έργο 41 συγγραφέων μέσα από 85 τίτλους, αριθμός επαρκής για να λάβουμε μια καλή εικόνα της πολιτισμικής ανάλυσης στην Ελλάδα. Οι εν λόγω συγγραφείς χρησιμοποιούν εργαλεία που προέρχονται από την κοινωνιολογία καθώς και από άλλες πειθαρχίες. Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, η ετερογένεια είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτισμικής ανάλυσης στην Ελλάδα. Κοινωνιολογία της κουλτούρας και πολιτισμική κοινωνιολογία καθ'αυτές δεν υφίστανται ως ξεχωριστά επιστημονικά υπο-πεδία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ανάμεσα στους 100 διδάσκοντες κοινωνιολόγους σε ελληνικά πανεπιστήμια, μόλις τρεις ειδικεύονται στην κοινωνιολογία της κουλτούρας σύμφωνα με το ΦΕΚ διορισμού τους (πηγή: Πίνακας διδασκόντων σε ελληνικά πανεπιστήμια, βλέπε: <https://eklektorika.aegean.gr/node/216>, τελευταία προβολή 20/10/2015).

κυρίως σε ζητήματα εθνικής ταυτότητας, поп κουλτούρας, μαζικής κουλτούρας και μέσωσν μαζικής επικοινωνίας.

Προτού επιχειρήσουμε μια αποτίμηση της σχετικής βιβλιογραφίας πρέπει να τονίσουμε το εξής: οι μελετητές επιλέγουν τα επιστημονικά αντικείμενα με τα οποία θα ασχοληθούν εν πολλοίς ανάλογα με τους «συνομιλητές» τους. Όπως προαναφέραμε, οι διαμορφωτές της πολιτιστικής πολιτικής και τα στελέχη των πολιτιστικών οργανισμών/ιδρυμάτων σπανίως υπήρξαν συνομιλητές των Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων. Εν πολλοίς, η πολιτιστική πολιτική στην Ελλάδα εστιάζει στην πολιτιστική κληρονομιά, τονίζει την ιστορική συνέχεια του έθνους και δείχνει σχετικά μικρό ενδιαφέρον για σύγχρονες μορφές τέχνης και συνεργασίες με επαγγελματίες του πολιτιστικού σχεδιασμού. Από το 1980 οι πολιτιστικές πολιτικές έδωσαν έμφαση επίσης στη λαϊκή τέχνη, η οποία θεωρήθηκε καταστατικό στοιχείο του εθνικού πολιτισμού (Ζορμπά, 2014). Ακόμα, οι «νόμιμες» τέχνες όπως οι εικαστικές τέχνες, η λογοτεχνία και η κλασική μουσική δεν τύγχαναν μέχρι πρόσφατα ιδιαίτερης φροντίδας από επιφανείς οργανισμούς με εκτόπισμα στη δημόσια σφαίρα.¹¹ Έτσι, οι Έλληνες μελετητές, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου κριτικού προσανατολισμού, εξέτασαν εκτενώς τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις της εθνικής ταυτότητας, ασχολήθηκαν όμως ελάχιστα με τις πολιτιστικές πολιτικές καθώς στο πεδίο αυτό δεν διέθεταν συνομιλητές. Είναι ενδεικτικό ότι η πιο ενδελεχής επισκόπηση των πολιτιστικών πολιτικών στην Ελλάδα (Ζορμπά, 2014) προέρχεται από μια ερευνητρια, η οποία είχε προσωπικά ενεργό ανάμειξη στη διαμόρφωση πολιτιστικής πολιτικής στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990. Παράλληλα, οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν καταπιάστηκαν με τις «νόμιμες τέχνες», η μελέτη των οποίων περιορίστηκε σε ολιγάριθμες δημοσιεύσεις κριτικών τέχνης (βλέπε, για παράδειγμα, Μακρής, 2003).

Ο κινηματογράφος έχει υπάρξει διαχρονικά το πιο δημοφιλές αντικείμενο μελέτης.¹² Το ενδιαφέρον αυτό δεν αντανακλά τόσο το πολιτισμικό και οικονομικό εκτόπισμα της σύγχρονης εγχώριας παραγωγής, το μέγεθος της οποίας παραμένει μικρό παρά τη δυναμική

11. Για παράδειγμα, δύο από τα σημαντικότερα ελληνικά πολιτιστικά ιδρύματα, το Μέγαρο Μουσικής Αθηνών και το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ωνάση, ιδρύθηκαν το 1991 και το 2004 αντιστοίχως. Η πόλη των Αθηνών στερούνταν Όπερας, η οποία κατασκευάστηκε με δαπάνη του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος.

12. Σχεδόν εβδομήντα από τους διακόσιους πενήντα τίτλους της λίστας μας επικεντρώνονται σε διάφορα ερωτήματα σχετικά με τον ελληνικό και διεθνή κινηματογράφο.

που απέκτησε εκ νέου στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Εν μέρει απηχεί την πολιτισμικό-ιδεολογική βαρύτητα του μεταπολεμικού ελληνικού κινηματογράφου, ο οποίος αποτελούσε τη μείζονα πολιτιστική βιομηχανία της εποχής. Επιπλέον, το ενδιαφέρον για τον κινηματογράφο είναι ένα ζήτημα επιστημονικών γενεών. Η μελέτη ταινιών αποτέλεσε ένα προσφιλές αντικείμενο έρευνας για τους νεαρούς κοινωνικούς επιστήμονες που εισήλθαν στην επιστημονική κοινότητα τις δεκαετίες του 1990 και του 2000. Προερχόμενοι κυρίως από τα μεσαία στρώματα ήταν περισσότερο εξοικειωμένοι με τις κινηματογραφικές παραγωγές παρά με τον «κανόνα» των εικαστικών και επιτελεστικών τεχνών. Επιπροσθέτως, δεδομένης της ελλιπούς χρηματοδότησης της έρευνας, η μελέτη κινηματογραφικών έργων με μεθόδους ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου προσέφερε μια ικανοποιητική λύση για τη διεξαγωγή μικρής κλίμακας ατομικών ερευνών. Οι συνθετικές, ιστορικές ή θεωρητικές, εργασίες επισκόπησης του ελληνικού και παγκόσμιου κινηματογράφου είναι λίγες (Βαλούκος, 2004· Μητροπούλου, 2006· Papadimitriou and Tzioumakis, 2011· Παραδείση και Νικολαΐδου, 2017). Ακόμη, ο μικρός αριθμός εξειδικευμένων μελετών για συγκεκριμένα κινηματογραφικά είδη (Δερμεντζόπουλος, 2005 για τον σουρεαλισμό, Παπαδημητρίου 2009 για το μούζικαλ, Βαλούκος, 2011 για τον «Νέο ελληνικό κινηματογράφο» της δεκαετίας του 1980) δείχνει ότι οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες δεν ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα να προσεγγίσουν κοινωνιολογικά τον κινηματογράφο ως *καλλιτεχνικό πεδίο*. Ελάχιστες είναι, επίσης, οι μελέτες που επικεντρώνονται στα θεσμικά και οργανωσιακά χαρακτηριστικά της ελληνικής κινηματογραφικής βιομηχανίας (βλέπε Σηφάκη, 2012 για τα γενικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κινηματογραφικής βιομηχανίας και Pleios, 1996 για το ζήτημα των χορηγιών). Αντ' αυτών, οι μελετητές είδαν στον κινηματογράφο πρώτα από όλα μια πηγή πολύτιμου πολιτισμικού υλικού για την ανάλυση των πολιτισμικών αναπαραστάσεων διαφόρων κοινωνικο-πολιτικών θεματικών. Σε αυτήν την κατηγορία, περιλαμβάνονται μελέτες για τη νεολαία και τα νεολαιίστικα κινήματα (για τα νεολαιίστικα κινήματα της δεκαετίας του 1960 βλέπε Δελβεδούρη, 2005, για το φοιτητικό κίνημα αντίστασης στη δικτατορία των συνταγματαρχών βλέπε Κόκκαλη, 1997), τη μετανάστευση (Τομαή-Κωνσταντοπούλου, 2004), την πόλη (Σηφάκη κ.ά., 2012), την ύπαιθρο (Βαμβακάς, 2009) και την παραβατικότητα (Παραδείση, 2009). Τέλος, υπάρχουν μελέτες για πιο γενικά θέματα όπως η παράδοση (Δερμεντζόπουλος,

2002), η λαϊκή συλλογική μνήμη (Αθανασάτου, 2001), η πολιτική (Δελβεδούρη, 1997) και η βία (Παναγιωτόπουλος, 2006).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι μελέτες που αφορούν τη μαζική κουλτούρα πολλαπλασιάζονται. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται μελέτες για τη ροκ μουσική στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Κατσάπης, 2007· Μποζίνης, 2007), τις συμβολικές λειτουργίες και τους μετασηματισμούς των διαφόρων ειδών λαϊκής μουσικής στη μεταπολεμική Ελλάδα (Οικονόμου, 2005, 2015), τις πολιτικές παραγωγής και την ειδολογική ποικιλία των ελληνικών τηλεοπτικών σειρών (Koukoutsaki, 2003) και την αναπαράσταση της εθνικής ταυτότητας στα Ελληνικά κόμικ (Σκαρπέλος, 2000). Πιο πρόσφατα, κοινωνικοί επιστήμονες ασχολήθηκαν με ζητήματα, όπως η παραγωγή και η κατανάλωση βιντεοταινιών στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1980 (Κασσαβέτη, 2013), η σχέση των Μέσων Επικοινωνίας με τη βιομηχανία του σεξ (Σαρικάκη και Τσαλίχη, 2012), το πολιτισμικό νόημα των αμερικάνικων τηλεοπτικών σειρών «Sex and the city» (Γαζή, 2012) και οι αμερικάνικες σειρές στην ελληνική τηλεόραση (Βαμβακάς και Γαζή 2017).

Μεγάλο μέρος των μελετών που αφορούν σε ζητήματα κουλτούρας εστιάζει στα Μέσα επικοινωνίας. Σε αυτήν την περίπτωση είναι κυρίως το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώνει τη σχετική ατζέντα και δευτερευόντως οι συγκεκριμένες επιστημονικές ανησυχίες. Με την απορρόφηση του τηλεοπτικού και ραδιοφωνικού τοπίου στα τέλη της δεκαετίας του 1980 τίθενται σε κίνηση εντελώς καινοφανείς δυναμικές με αποτέλεσμα την ανάδυση ισχυρών ομίλων ΜΜΕ με ισχυρό εκτόπισμα στη δημόσια σφαίρα. Οι Έλληνες μελετητές προσέγγισαν κριτικά την ιδεολογική παραγωγή των Μέσων, αντλώντας από τις σπουδές Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και από την κοινωνιολογία της επικοινωνίας. Όπως και στην περίπτωση του κινηματογράφου, οι μελέτες για την οργανωτική και πολιτική οικονομία των Μέσων σπανίζουν σε σύγκριση με τις μελέτες για τις ιδεολογικές και πολιτισμικές διαστάσεις του λόγου των ΜΜΕ. Τα ζητήματα που έχουν θιγεί περιλαμβάνουν: το περιεχόμενο του τηλεοπτικού λόγου (Βώβου, 2010), την «κατασκευή» της κοινωνικής πραγματικότητας από τα ΜΜΕ (Παναγιωτοπούλου, 1996· Ρήγου, 1999· Δοξιάδης, 1995), τις διαδικασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας μέσα από τον λόγο των ΜΜΕ (Κοντοχρήστου, 2007), τη μεσοποίηση της εθνικής ταυτότητας (Αρμενάκης κ.ά., 1996· Demertzis et al., 1999), τη σχέση της σύγχρονης δημόσιας σφαίρας με τον ελλη-

νικό κινηματογράφο (Κομνηνού, 2001), την οπτικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων και του πολέμου (Κωνσταντινίδου, 2011), τις πολιτισμικές ταυτότητες των Ελλήνων της διασποράς και τα ΜΜΕ (Δεμερτζής κ.ά., 2001).

Μια ειδική αλλά σημαντική βιβλιογραφία αφορά το ρεμπέτικο. Η αρχή έγινε με τα βιβλία του Στάθη Δαμιανάκου *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου* (2001, 1^η έκδοση 1976) και *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός* (1987). Εμπνεόμενοι από το έργο του Hobsbawm για τους «κοινωνικούς ληστές» (1985), ο Δαμιανάκος και οι επίγονοί του ερμήνευσαν τις διάφορες εκδοχές της λαϊκής κουλτούρας ως εκφράσεις της κοινωνικής δυσαρέσκειας των λαϊκών στρωμάτων. Για παράδειγμα, σε συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε ο Κοταρίδης (Κοταρίδης, 2007) εξετάζεται το πώς μέσω των ρεμπέτικων τραγουδιών –των οποίων η θεματική επικεντρώνεται σε ζητήματα όπως η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα, η κατανάλωση χασίς και ο θάνατος– εκφράζεται η δυσαρέσκεια των στρωμάτων που βίωσαν τον κοινωνικό αποκλεισμό την περίοδο της αστικοποίησης των δεκαετιών του 1920 και 1930. Άλλες μελέτες για το ρεμπέτικο τραγούδι εστιάζουν στο χιούμορ (Βαμβακάς 1999), τις αναπαραστάσεις της φυλακής (Κοταρίδης, 2006) και τις κοινωνικές διαδρομές σημαντικών συνθετών (Ζαϊμάκης, 2012). Ο Παπαχρηστόπουλος (2004) δημοσίευσε μια έρευνα για το ρεμπέτικο στην οποία αναλύει μια σειρά θεμάτων (χασίς, βία, αστυνομία, δίπολο αρρενωπότητα/θηλυκότητα). Το 2001 ο Δερμεντζόπουλος εξέδωσε μια έρευνα για τη σχέση λαϊκής κουλτούρας και μνήμης, ενώ το 2007 οι Νιτσιάκος και Δερμεντζόπουλος (2007) επιμελήθηκαν έναν συλλογικό τόμο στη μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου.

Δημιουργοί και (απο)δέκτες

Οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες που ασχολούνται με την κουλτούρα διαχρονικά καταπιάνονται με ζητήματα κοινωνικών και πολιτισμικών αναπαραστάσεων και έχουν μάλλον υποτιμήσει τη σημασία των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων της πολιτιστικής παραγωγής. Η καλλιτεχνική δημιουργία παρέμεινε προνομακό αντικείμενο μελέτης κριτικών και ιστορικών τέχνης. Οι κοινωνιολογικές έρευνες για την πολιτιστική παραγωγή σπανίζουν: Ο Χρηστάκης μελέτησε αυτοβιογραφικές αφηγήσεις μελών συγκροτημάτων της ανεξάρτητης ροκ σκηνής (Χρηστάκης, 1994)· ο Σουλιώτης μελέτησε

τους επιχειρηματίες της διασκέδασης και του πολιτισμού και τους ιδρυτές μη-κερδοσκοπικών πολιτισμικών οργανισμών στην Αθήνα (Σουλιώτης, 2008· Souliotis, 2013)· η Καρακιουλάφη εξέτασε τους τρόπους με τους οποίους οι καλλιτέχνες προσλαμβάνουν την εργασία τους (Καρακιουλάφη, 2012) και ο Λαμπρόπουλος (2009), με μια μάλλον φιλοσοφική ματιά, ασχολήθηκε με την νεανική κουλτούρα του γκραφίτι. Οι Βερνίκος κ.ά. (2005) επιμελήθηκαν ενός συλλογικού τόμου με θέμα τη δημιουργία, παραγωγή και διανομή στις πολιτιστικές βιομηχανίες (μουσική, κινηματογράφος, ψηφιακά μέσα, τηλεόραση, βιβλίο, θέατρο).

Οι έρευνες υπήρξαν περιορισμένες και στο πεδίο της πολιτιστικής κατανάλωσης. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, στο πλαίσιο της τότε νέας πολιτικής ατζέντας για τη νεολαία, η κυβέρνηση χρηματοδότησε ένα μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα με θέμα τις ταυτότητες, τις κοινωνικές πρακτικές και τις διαπροσωπικές σχέσεις των νέων στην Αθήνα (Γαρδίκη κ.α., 1987, 1988). Δέκα περίπου χρόνια αργότερα πραγματοποιήθηκε παρόμοια έρευνα στη Θεσσαλονίκη (Τεπέρογλου κ.α., 1999). Αμφότερα προγράμματα υλοποιήθηκαν από το ΕΚΚΕ και για μια δεκαπενταετία αποτελούσαν τη μοναδική πηγή στατιστικών δεδομένων για την πολιτιστική κατανάλωση στην Ελλάδα. Τη δεκαετία του 2000 διενεργήθηκαν έρευνες πολιτιστικής κατανάλωσης για συγκεκριμένες κατηγορίες του πληθυσμού. Το 2000 η Α. Κουβέλη, ερευνήτρια του ΕΚΚΕ, δημοσίευσε τα αποτελέσματα μιας μικρότερης έρευνας για τη σχέση μαθητών δευτεροβάθμιας της Αθήνας και της Ικαρίας με τα μουσεία. Το 2006 οι μπουρντιεϊκής κατεύθυνσης κοινωνιολόγοι Ν. Παναγιωτόπουλος και Μ. Βιδάλη πραγματοποίησαν έρευνα για το κοινό του θεάτρου και του χορού (2012). Το 2010 οι Γκαρδικιώτης και Μπαλτζής δημοσίευσαν ερευνά τους για τη σχέση μουσικών προτιμήσεων και αξιών των μαθητών (Gardikiotis and Baltzis, 2010). Η επόμενη έρευνα μεγάλης κλίμακας πραγματοποιήθηκε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 2010. Μεταξύ 2012 και 2013 μια ερευνητική ομάδα του ΕΚΚΕ με επικεφαλής τον Δ. Εμμανουήλ διεξήγαγε έρευνα για την κατανάλωση κινηματογραφικών ταινιών, θεατρικών παραστάσεων, παραστάσεων χορού και ζωντανής μουσικής στην Αθήνα (Εμμανουήλ 2016). Ακολουθώντας την προβληματική και τη μέθοδο λίγο παλαιότερου ερευνητικού προγράμματος των Chan και Goldthorpe (Chan, 2010), οι ερευνητές εξέτασαν τη σχέση κοινωνικής διαστρωμάτωσης και πολιτιστικής κατανάλωσης. Η έρευνα στην Αθήνα αποκάλυψε

δύο βασικά πρότυπα πολιτιστικής κατανάλωσης. Πρώτον, ένα πρότυπο κατανάλωσης «ανώτερης» κουλτούρας το οποίο αντιστοιχεί στην μεσαία και ανώτερη μεσαία τάξη και συνδέεται με κλασικές, μπουρντιεικού τύπου πρακτικές κοινωνικής διάκρισης. Δεύτερον, ένα πρότυπο κατανάλωσης «λαϊκής» κουλτούρας, το οποίο όμως δεν απευθύνεται ειδικά στα λαϊκά στρώματα. Αντιθέτως, η ανάλυση δείχνει ότι αυτό το «λαϊκό» πρότυπο κατανάλωσης απευθύνεται σχεδόν στο σύνολο των κοινωνικών τάξεων, έχει χαρακτηριστικά βασικού αγαθού και μάλλον συμβάλλει στο συντονισμό παρά στη διάκριση των κοινωνικών τάξεων.

Πέραν των προαναφερθέντων, ορισμένοι μελετητές πραγματοποίησαν ποιοτικές έρευνες για τα χαρακτηριστικά και τις σημασίες διαφόρων πολιτισμικών πρακτικών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο Αστρινάκης (1991, βλέπε, επίσης, Αστρινάκης, 1996) διερεύνησε τις υποκουλτούρες του χέβυ μέταλ και του ροκαμπίλι στις εργατικές συνοικίες των Αθηνών. Μετά το 2000, αντλώντας από τις πολιτισμικές σπουδές, μελετητές ασχολήθηκαν με την πρόσληψη της αμερικάνικης κουλτούρας στην Ελλάδα (Μαραγκού και Τσιμπούκη, 2010), τους αναγνώστες και την κατανάλωση κόμικ (Γερακοπούλου, 2009) και την ταυτότητα φύλου των γυναικών μοτοσικλετιστριών (Χρηστάκης και Αναλυτή, 2013). Τέλος, ο Λάλλας (2012), βασιζόμενος σε πρόσφατες συζητήσεις από το πεδίο των θεωριών κατανάλωσης, μελέτησε την εμπειρία της κατανάλωσης σε μεγάλα Αθηναϊκά εμπορικά κέντρα.

Κοινωνικός κόσμος

Πέραν των μελετών για συγκεκριμένα πολιτισμικά-καλλιτεχνικά πεδία, αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες, δανειζόμενοι εργαλεία και έννοιες τόσο από τις πολιτισμικές σπουδές όσο και την πολιτισμική κοινωνιολογία, εξέτασαν πολιτισμικά νοήματα τα οποία μοιράζεται μεγάλος μέρος της ελληνικής κοινωνίας. Ορισμένοι επέλεξαν «κλασικές» θεματικές των πολιτισμικών σπουδών όπως η κοινωνική παραγωγή του σώματος (Μιχαηλίδου και Χαλκιά, 2005· Διαμαντοπούλου, 2004) και το φύλο (Λαδά, 2009). Η πολιτισμική προσέγγιση γονιμοποίησε και άλλα πεδία, όπως τις μελέτες για τον αστικό χώρο (βλέπε για παράδειγμα το συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε ο Σπυριδάκης, ο οποίος επικεντρώνεται στη σχέση του χώρου με την ταυτότητα και την έννοια της «ετερότητας» (Σπυριδάκης, 2009).

Άλλοι μελετητές αποπειράθηκαν να επανερμηνεύσουν κρίσιμες ιστορικές περιόδους και θεσμούς υπό το πρίσμα της πολιτισμικής κοινωνιολογίας. Οι Βαμβακάς και Παναγιωτόπουλος επιμελήθηκαν ενός κοινωνικού, πολιτικού και πολιτισμικού λεξικού για την Ελλάδα της δεκαετίας του 1980. Οι μελετητές που συνέβαλαν στο λεξικό καταπιάστηκαν με ευρεία γκάμα θεμάτων όπως σημαντικά ιστορικά γεγονότα, θεσμούς, πρόσωπα και πολιτισμικές πρακτικές (Βαμβακάς και Παναγιωτόπουλος, 2014, 1η έκδοση 2010). Στην εισαγωγή οι δύο επιμελητές συζητούν το θέμα του εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας στη δεκαετία του 1980 τονίζοντας ότι η μετάβαση σε μια ατομικιστική και πλουραλιστική κοινωνία ερχόταν σε αντίθεση με την αδράνεια των αρχαϊκών δομικών χαρακτηριστικών (πελαταιακό κράτος, λαϊκισμός) του πολιτικού συστήματος. Η πορεία της χώρας προς τη νεωτερικότητα και τα πολιτισμικά της αποτυπώματα απασχολούν διαχρονικά τους Έλληνες κοινωνιολόγους. Αυτή η προβληματική αντλεί μεταξύ άλλων από την κοινοτοπία περί της μταιχμακής θέσης της χώρας μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Συχνά αναλυτές υποστηρίζουν ότι η ελληνική κουλτούρα είναι αείποτε μεταβατική, ή ότι ένα είδος «πολιτισμικού δυϊσμού» τέμνει εγκάρσια τον κοινωνικό ιστό (Διαμαντούρος, 2000· Μουζέλης, 1994· Papacosma, 1988). Η θέση περί «πολιτισμικού δυϊσμού» υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα υφίστανται δύο διακριτές πολιτισμικές κοσμοθεωρήσεις που βρίσκονται σε σύγκρουση από την εποχή της ανάδυσης του σύγχρονου ελληνικού κράτους: μια εσωστρεφής κουλτούρα που μένει προσκολλημένη στην παράδοση του Βυζαντινού και Οθωμανικού παρελθόντος και μια εξωστρεφής που αναφέρεται στη παράδοση του Διαφωτισμού και εκφράζει αιτήματα εκσυγχρονισμού και εκκοσμίκευσης. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης παρεμβαίνει ο Δεμερτζής (Demertzis, 1997) υποστηρίζοντας ότι η έννοια της «μετάβασης» είναι εξ ορισμού αδόκιμη και η ιδέα περί «πολιτισμικού δυϊσμού» πολύ σχηματική για να συλλάβει την πολυεπίπεδη πολιτισμική πραγματικότητα της χώρας. Σ' αυτήν την κατεύθυνση εισηγείται την έννοια του «ανεστραμμένου συγκρητισμού» προκειμένου να μιλήσει για συνάρθρωση μάλλον παρά διαχωρισμό παράδοσης και νεωτερικότητας στην Ελλάδα. Στη συγκριτική πολιτική ανάλυση ο όρος «συγκρητισμός» περιγράφει μια διαδικασία αφομοίωσης, κατά την οποία τα πολιτισμικά μοτίβα μιας κουλτούρας μεταγράφονται σε μια άλλη χωρίς να απολέσουν τις αρχικές σημασίες και λειτουργίες τους. Την περίοδο του εκσυγχρονισμού χωρών όπως η Ιαπω-

νία, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν μπορούμε να μιλάμε για συγκρητισμό, καθώς οι νεωτερικές ιδέες αφομοιώθηκαν από την υπάρχουσα κουλτούρα χωρίς να απολέσουν τα αρχικά νόηματα και λειτουργίες τους. Ο Δεμερτζής υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα μια ακριβώς αντίστροφη διαδικασία έλαβε χώρα, ήτοι οι νεωτερικές ιδέες έχασαν το αρχικό τους νόημα και οι παραδοσιακές παρέμειναν ανέπαφες ή αναζωογονήθηκαν.

Συμβολή στην εν λόγω διαμάχη αποτελεί το έργο του Ν. Σεβαστάκη (2004) για το μετασηματισμό της ελληνικής δημόσιας σφαίρας στις αρχές της δεκαετίας του 2000, όπου υποστηρίζει ότι οι κυρίαρχες πολιτισμικές αξίες περιλαμβάνουν τον ατομικιστικό ηδονισμό, την στρόφη των ατόμων στην ιδιωτική σφαίρα και τη συλλογική φαντασίωση περί «ισχυρής Ελλάδας». Άλλες μελέτες εστιάζουν σε πιο ειδικές θεματικές. Ο Δεμερτζής (Demertzis, 2011α· βλ. και Δεμερτζής κ.ά., 2013) προσέγγισε τον ελληνικό εμφύλιο με όρους πολιτισμικού τραύματος. Ο Παναγιωτόπουλος (2013) εξέτασε τρία ναυάγια που σημάδεψαν τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, χαρτογραφώντας τα κοινωνικά αιτήματα εκσυγχρονισμού υπό το πρίσμα της κοινωνιολογίας του ρίσκου και των συγκινήσεων. Ο Ρουδομέτωφ, ένας μελετητής που αυτοπροσδιορίζεται ως «πολιτισμικός κοινωνιολόγος», και η Χρήστου μελέτησαν την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τις επιπτώσεις της με όρους πολιτισμικού τραύματος (Roudometof and Christou, 2013). Ο Ρουδομέτωφ ανέλυσε επίσης τη σχέση της ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας με τον εθνικισμό και την παγκοσμιοποίηση (Roudometof, 2012) καθώς και ζητήματα συλλογικής μνήμης (μεταξύ άλλων βλέπε Roudometof, 2005). Τέλος, ο Δεμερτζής (2009, 2011β) ασχολήθηκε με την έννοια του πολιτισμικού τραύματος στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης και της λεγόμενης εποχής των Μέσων κάνοντας χρήση εννοιών από το πεδίο της κοινωνιολογίας των συγκινήσεων.

Τέλος, αξίζει να κάνουμε μια αναφορά στη μελέτη των θεσμών. Η Κουκουτσάκη (2006) εξέδωσε έναν συλλογικό τόμο για τις εικόνες τις φυλακής στο θέατρο, τη λογοτεχνία, τα ΜΜΕ, τον κινηματογράφο και τη μουσική. Οι Παναγιωτόπουλος και Πανταζής (2010) πραγματεύτηκαν τη στρατιωτική θητεία όπως τη βιώνουν οι νεαρής ηλικίας στρατιώτες και ο Σαββάκης (2008) ασχολήθηκε με τη βιωμένη εμπειρία του εγκλεισμού των ασθενών με λέπρα στο νησί της Σπιναλόγκα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρά το γεγονός ότι ουδέποτε συντελέστηκε μια ευρεία «πολιτισμική στροφή» στην ελληνική κοινωνιολογία, τα τελευταία είκοσι χρόνια οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες καταπιάνονται όλο και περισσότερο με ζητήματα κουλτούρας, ακολουθώντας ως προς αυτό τη διεθνή τάση. Ειδικά για το πεδίο της μαζικής και λαϊκής κουλτούρας (με χαρακτηριστικότερο αντικείμενο μελέτης τον κινηματογράφο), το ενδιαφέρον υπήρξε εντονότερο. Επίσης, οι Έλληνες μελετητές συχνά αποπειράθηκαν την επαναδιαπραγμάτευση κρίσιμων φάσεων της πρόσφατης ιστορίας υπό το πρίσμα της πολιτισμικής κοινωνιολογίας. Σε γενικές γραμμές το ενδιαφέρον για τις πολιτισμικές και ιδεολογικές αναπαραστάσεις υπήρξε πολύ εντονότερο από ό,τι για τους θεσμούς, τους οργανισμούς και τα δίκτυα, ενώ η πολιτιστική πολιτική, οι υψηλές τέχνες, οι δημιουργοί και τα κοινά τους παραμένουν εν πολλοίς ανεξερεύνητα πεδία.

Στο παρόν κείμενο επιχειρήσαμε, σε προκαταρκτικό επίπεδο, να υπερβούμε μια απλή καταγραφή ακαδημαϊκών τάσεων και επιρροών. Αποτιμήσαμε τις ερευνητικές επιλογές των κοινωνικών επιστημόνων συσχετίζοντάς τες με τις συνθήκες που επικρατούν στον ακαδημαϊκό κόσμο αλλά και το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο. Υποστηρίξαμε ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες στην Ελλάδα σπάνια βρήκαν πρόθυμους συνομιλητές από τον χώρο των διαμορφωτών της πολιτιστικής πολιτικής και των πολιτιστικών οργανισμών/ιδρυμάτων. Καταγράψαμε τη σημασία του πολλαπλασιασμού των θέσεων εργασίας στο ελληνικό πανεπιστήμιο των δεκαετιών του 1990 και 2000 αλλά και τη σπάνη πηγών χρηματοδότησης για την πραγματοποίηση μεγάλων ερευνητικών προγραμμάτων. Εξ αυτών ερμηνεύεται η τάση των Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων να απευθύνονται κατά κύριο λόγο στους συναδέλφους τους και, σε μικρότερο βαθμό, στο γενικό πληθυσμό. Οι συνθήκες υπό τις οποίες εργάζονται οι Έλληνες μελετητές εκφράζονται στις ερευνητικές τους επιλογές: έρευνες μικρής κλίμακας, κυριαρχία των ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης περιεχομένου, θεματικές που μπορούν να καλυφθούν από το γραφείο και τη βιβλιοθήκη, απουσία ενδιαφέροντος για κλασικά αντικείμενα της κοινωνιολογίας του πολιτισμού (θεσμοί, πολιτικές, πολιτιστικοί παραγωγοί) και περιορισμένη χρήση των καθιερωμένων ερευνητικών τεχνικών (συνέντευξη, ερωτηματολόγιο, παρατήρηση).

Στις ενότητες που προηγήθηκαν σκιαγραφήσαμε την ανάδυση ενός «ελεύθερα κυμαινόμενου παραδείγματος» σε μια χώρα της

ημι-περιφέρειας του διεθνούς καταμερισμού επιστημονικής εργασίας. Οι κοινωνικοί επιστήμονες στην Ελλάδα αντλούν από θεωρητικά παραδείγματα της διεθνούς συζήτησης. Από την άποψη αυτή θα λέγαμε ότι η πολιτισμική ανάλυση και η πολιτισμική κοινωνιολογία γονιμοποίησαν τον κοινωνιολογικό προβληματισμό στην Ελλάδα για τις εκδοχές ιδεολογικής κυριαρχίας, τη μαζική κουλτούρα και τις συλλογικές ταυτότητες. Την ίδια ώρα, το επιστημονικό τοπίο στην ελληνική κοινωνιολογία παραμένει κατακερματισμένο λόγω των εξατομικευμένων επαγγελματικών σταδιοδρομιών και το μικρό μέγεθος της ακαδημαϊκής κοινότητας που δεν επέτρεψε την ανάπτυξη συνεκτικών επιστημονικών υπο-πεδίων. Οι κοινωνικοί επιστήμονες στην Ελλάδα τροφοδοτούν με τη δουλειά τους περισσότερο την εγχώρια και σπανίως τη διεθνή συζήτηση. Παρ' όλα αυτά η επιστημονική παραγωγή για ζητήματα κουλτούρας είναι πιο πλούσια από ό,τι ίσως θα περίμενε κανείς και διακρίνεται από κάποιον ιδιοσυγκρασιακό χαρακτήρα λόγω της επιμονής σε ένα συγκεκριμένο εύρος θεμάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αθανασάτου, Γ. (2001). *Ελληνικός κινηματογράφος: (1950-1967): Λαϊκή μνήμη και ιδεολογία*. Αθήνα: finatec.
- Αρμενάκης, Α., Γκοτσόπουλος, Θ., Δεμερτζής, Ν., Παναγιωτοπούλου, Ρ. και Χαράλαμπος, Δ. (1996). Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991-Απριλίου 1993. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 89-90, σελ. 188-231.
- Αστρινάκης, Α. (1991). *Νεανικές υποκουλτούρες: παρεκκλίνουσες υποκουλτούρες της νεολαίας της εργατικής τάξης: η βρετανική θεώρηση και η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Αστρινάκης, Α. (1996). *Χέβν μέταλ, ροκαμπίλ, φανατικοί οπαδοί: νεανικοί πολιτισμοί και υποποπολιτισμοί στη δυτική Αττική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βαλούκος, Σ. (2011). *Νέος ελληνικός κινηματογράφος 1965-1981*. Αθήνα: Αιγόκερως.
- Βαλούκος, Σ. (2004). *Ιστορία του κινηματογράφου*. Αθήνα: Αιγόκερως.
- Βαμβακάς, Β. (2009). Η ελληνική ύπαιθρος στον κινηματογράφο και στην τηλεόραση. Στο Κ. Μανωλίδης και Θ. Καναρέλης. *Η διεκδίκηση της υπαίθρου. Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα* (σελ. 385-406). Αθήνα: Ίνδικτος.
- Βαμβακάς, Β. και Παναγιωτόπουλος Π. (2010). Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80: κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό. Αθήνα: Πέραςμα.
- Βαμβακάς, Β. (1999). Χιούμορ, ειρωνεία και διακωμώδηση στα ερμπέτια τραγούδια: μέσα πραγμάτωσης ενός διασκεδαστικού υποδείγματος. *Δοκιμές*, 8, σελ. 7-53.

- Βαμβακάς Β. και Γαζή Α. (2017). *Αμερικανικές σειρές στην ελληνική τηλεόραση. Δημοφιλής κουλτούρα και ψυχοκοινωνική δυναμική*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βασιλής, Κ., Δεμερτζής, Ν. Παπαδημητρίου, Δ., Αρμενάκης, Α. (2001). *Απόδημοί Έλληνες. Πολιτισμική ταυτότητα και ομογενειακά μέσα επικοινωνίας*. Αθήνα: Υπουργείο Τύπου.
- Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούδης, Φ., Μπουμπάρης, Ν. και Παπαγεωργίου, Δ. (2005). *Πολιτιστικές βιομηχανίες. Διαδικασίες, υπηρεσίες, αγαθά*. Αθήνα: Κριτική.
- Βώβου, Ι. (επιμ.) (2010). *Ο κόσμος της τηλεόρασης. Θεωρητικές προσεγγίσεις, θεωρία, ανάλυση προγραμμάτων και ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Γαζή, Α. (2012). *Sex and The City: Ταυτότητα και αναζήτηση νοήματος στη μετανεωτερική αφήγηση*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.
- Γαρδίκη, Ο., Κελπέρης, Χ., Μουρίκη, Α., Μυριζάκης, Παραδέλλης, Θ. και Τεπέρογλου, Α. (1999) (1^η έκδοση 1988). *Νέοι: Διάθεση χρόνου-διαπροσωπικές σχέσεις, Τόμος Β: Αστικές-ημιαστικές-αγροτικές περιοχές*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Γαρδίκη, Ο., Κελπέρης, Χ., Μουρίκη, Α., Μυριζάκης, Παραδέλλης Θ. και Τεπέρογλου, Α. (1999) (1^η έκδοση 1987). *Νέοι: Διάθεση χρόνου-διαπροσωπικές σχέσεις, Τόμος Α: Περιοχή Πρωτεύουσας*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Γερακοπούλου, Π. (2009). *Τα Παιδιά του Σούπερμαν*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Εμμανουήλ, Δ. (επιμ.) (2016). *Κοινωνικές τάξεις και κατανάλωση. Οικονομικές τάξεις, στρώματα status και πρότυπα πολιτιστικής και υλικής κατανάλωσης στην Αθήνα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δαμανάκος, Σ. (2001). *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Δελβεδούρη, Ε.Α. (1997). Η πολιτική στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου. *Τα Ιστορικά*, 26, σελ. 145-164.
- Δελβεδούρη, Ε.Α. (2005). *Οι νέοι στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου*. Αθήνα: Ε.Ι.Ε.
- Δεμερτζής, Ν., Πασχαλούδη, Ε. και Αντωνίου, Γ. (2013). *Εμφύλιος: Πολιτισμικό τραύμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δεμερτζής, Ν. (1989). *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Δερμεντζόπουλος, Χ. και Νιτσιάκος, Β. (2007). *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Δερμεντζόπουλος, Χ. (2005). Η σουρεαλιστική οπτική στο κινηματογραφικό θέαμα: όρια και αντινομίες. Στο Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικής Ημερίδας, *Manifeste du surrealisme: 80 χρόνια μετά*, Τομέας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Δερμεντζόπουλος, Χ. (2002). *Παραστάσεις της ληστείας στον κινηματογράφο*. Αθήνα: Αιγόκερως.
- Διαμαντοπούλου, Ε. (2004). *Το πάσχον σώμα: οι πολιτισμικές σπονδές σήμερα και αύριο*. Πρακτικά συνάντησης, Αθήνα.
- Διαμαντούρος, Ν. (2000). *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δοξιάδης, Κ. (1995). *Εθνικισμός, ιδεολογία, Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2012). Αμφισβητούμενοι κόσμοι στις παρυφές της πόλης: η μουσική βιογραφία ενός ρεμπέτη στο διάβα του 20^{ου} αιώνα. Στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Τ. Βερβε-

- νιώτη, Κ. Μπάδα, Ε. Νάκου, Π. Πανταζής και Π. Χαντζαρούλα (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου Γεφυρώνοντας τις γενιές: Διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική Ιστορία και άλλες Βιο-ιστορίες*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 25-27 Μαΐου 2012.
- Ζορμπά, Μ. (2014). *Πολιτική του πολιτισμού. Ευρώπη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα*. Πατάκης: Αθήνα.
- Καρακιουλάφη, Χ. (2012). Είναι και τέχνη και επάγγελμα. Προσλήψεις της καλλιτεχνικής εργασίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 137-138, Α'-Β', σελ. 113-140.
- Κασσαβέτη, Ο.Ε. (2013). Η μετεωρική ακμή και παρακμή της ελληνικής βιντεοταινίας. *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 16-17, σελ. 110-137.
- Κατσάπης, Κ. (2007). *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- Κόκκαλη, Α. (1997). Ελληνικός κινηματογράφος και αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 93, σελ. 127-150.
- Κομνηνού, Μ. (2001). *Από την αγορά στο θέαμα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κοντοχρήστου, Μ. (επιμ.) (2001). *Ταντότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κοταρίδης, Ν. (2006). Η φυλακή στα ρεμπέτικα τραγούδια. Στο Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες φυλακής* (σελ. 386-416). Αθήνα: Πατάκης.
- Κοταρίδης, Ν. (επιμ.) (2007). *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Κουβέλη, Α. (2000). *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο. Θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία: Εκπαιδευτικά προγράμματα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κουκουτσάκη, Α. (2006) *Εικόνες φυλακής*. Αθήνα: Πατάκης.
- Κωνσταντινίδου, Χ. (2011) *Οπτικός πολιτισμός και κοινωνικές ανισότητες: Οι φωτογραφίες πολέμου*. Αθήνα: Futura.
- Λαδά, Σ. (2009). *Μετα-τοπίσεις: Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*. Αθήνα: Futura.
- Λάλλας, Δ. (2012). *Στον μικρόκοσμο του Mall*. Αθήνα: Νησίδες.
- Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. (2002). Εισαγωγή. Στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.), *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα. Η ολοκλήρωση της Τριτολογίας, 1959-2000*, (σελ. 21-105). Αθήνα: Παπαζήση.
- Λαμπρόπουλος, Κ. (2009). Η γραφή των νέων στο δημόσιο χώρο: Οπτική-ρητορική επίφαση ή φραστική-υποκειμενική αντίσταση. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 130, Γ', σελ. 31-47.
- Λεωνίδας, Ο. (2015). *Στέλιος Καζαντζίδης: Τραύμα και συμβολική θεραπεία στο λαϊκό τραγούδι*. Αθήνα: Πατάκη.
- Μακρής, Ν. (2003). *Τέχνη και αισθητική της λογοτεχνίας*. Αθήνα: Δρόμων.
- Μαραγκού, Ε. και Τσιμπούκη, Θ. (επιμ.) (2010). *Η δική μας Αμερική. Η αμερικανική κουλτούρα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Μητροπούλου, Α. (2006). *Ελληνικός κινηματογράφος*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μιχαηλίδου, Μ. και Χαλκιά, Α. (2005). *Η παραγωγή του κοινωνικού σώματος*. Αθήνα: Κατάρτι.
- Μουζέλης, Ν. (1994). *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μποζίνης, Ν. (2007). *Ροκ, παγκοσμιοότητα και ελληνική τοπικότητα*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Οικονόμου, Λ. (2005). Ρεμπέτικα, λαϊκά και στυλάδικα: όρια και μετατοπίσεις στην πρόσληψη της λαϊκής μουσικής του 20ού αιώνα. *Δοκίμεις*, 13-14, σελ. 361-398.
- Παναγιωτόπουλος, Π. και Πανταζής, Π. (2010). Νεολαία και στρατιωτική θητεία 1980-1987. Υποκειμενικότητα και εκδημοκρατισμός των θεσμών στην κοινωνία της επιθυμίας. Στο Β. Καραμανωλάκης, Ε. Ολύμπου και Ι. Παπαθανασίου (επιμ.). *Η ελ-*

- ληνική νεολαία στον 20ο αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις (σελ. 369-375). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Παναγιωτόπουλος, Π. (2006). Κοινωνική βία-πολεμική σύγκρουση-κινηματογραφική εξομάλυνση. Μια κοινωνιολογική προσέγγιση της απουσίας ταινιών μάχης στον ελληνικό κινηματογράφο. Στο Φ. Τομαή (επιμ.), *Αναπαραστάσεις του πολέμου* (σελ. 67-88). Αθήνα: Παπαζήσης-Υπηρεσία διπλωματικού και ιστορικού αρχείου-κινηματογραφικό αρχείο ΥΠΕΞ.
- Παναγιωτόπουλος, Π. (2013) *Τεχνολογικές καταστροφές και πολιτικές του κινδύνου*. Αθήνα: Πόλις.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. και Βιδάλη, Μ. (2012). Ο κόσμος των παραστάσεων (Α). Ο κοινωνικός χώρος του κοινού των θεάτρων. *Κοινωνικές Επιστήμες*, 1, σελ. 65-94.
- Παναγιωτοπούλου, Ρ. (1996). *Η κατασκευή της πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παπαδημητρίου, Λ. (2009). *Το ελληνικό κινηματογραφικό μουζικάλ*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Παπαχρηστόπουλος, Ν. (2004). *Ρεμπέτικα τραγούδια. Η τέχνη των σημείων*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Παραδείση, Μ. και Νικολαΐδου, Α. (2017). *Από τον πρόωμο στον σύγχρονο ελληνικό κινηματογράφο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παραδείση, Μ. (2006). *Κινηματογραφική αφήγηση και παραβατικότητα στον ελληνικό κινηματογράφο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Ρήγου, Μ. (1999). *Μπροστά στην τηλεόραση*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Σαββάκης, Μ. (2007). *Ασθένεια, εγκλεισμός και θρησκευτικότητα: βιογραφικές διαδρομές και βιογραφικές ρήξεις*. Αθήνα: Κριτική.
- Σαρκιάκη, Κ. και Τσαλίκη Λ. (επιμ.) (2010). *Μέσα επικοινωνίας, λαϊκή κουλτούρα και βιομηχανία του σεξ*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σεβαστάκης, Ν. (2004). *Κοινότοπη χώρα: όψεις του δημόσιου χώρου και αντινομίες αξιών στη σημερινή Ελλάδα*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Σηφάκη, Ε., Πούπου, Α. και Νικολαΐδου, Α. (επιμ.) (2011). *Πόλη και κινηματογράφος*. Αθήνα: Νήσος.
- Σηφάκη, Ε. (2012). *Η κοινωνική εμπειρία της κινηματογραφικής αίθουσας: Χωρικές πρακτικές και πολιτισμικές δομές*. Αθήνα: Νήσος.
- Σκαρπέλος, Γ. (2000). *Ιστορική μνήμη και ελληνικότητα στα κόμικς*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Σουλιώτης, Ν. (2008). Συλλεκτική δραστηριότητα και δημιουργία πολιτιστικών θεσμών στην Αθήνα. Βασικές υποθέσεις και μια μελέτη περίπτωσης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 127 Γ, σελ. 103-140.
- Σπυριδάκης, Μ. (2009). *Εξουσία και παρενόχληση στην εργασία*. Αθήνα: Διώνικος.
- Δαμανάκου, Σ. (1987). *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Τεπέρογλου, Α., Μπαλουρδός, Δ., Μυριζάκης, Γ. και Τζώρτζογλου, Μ. (1999). *Η ταυτότητα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες της νεολαίας στο Νομό Θεσσαλονίκης*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τομαή-Κωνσταντοπούλου, Φ. (επιμ.) (2004). *Η μετανάστευση στον κινηματογράφο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χρηστάκης, Ν. και Αναυτή, Α. (2013). Μοτοσιελετίστριες: σταδιοδρομία και εκδοχές της θηλυκότητας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 139, σελ. 57-94.
- Χρηστάκης, Ν. (1994). *Μουσικές ταυτότητες: αφηγήσεις ζωής μουσικών και συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης σκηνής ροκ*. Αθήνα: Δελφίνι.

Ξενογλώσση

- Alexander, J. C. and Smith, Ph. (1998). *Cultural Sociology or Sociology of Culture: Towards a Strong Program*. Montreal: International Sociological Association World Congress.
- Alexander, J., C., Jacobs, R. and Smith, Ph. (eds) (2012). *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, J. C. (2003). *The meanings of social life. A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Bennett, T. and Frow, J. (eds) (2008). *The Sage Handbook of Cultural Analysis*. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction*. Paris: Seuil.
- Brinson, P. (2014). *Cultural Diamond in 3D? (Diamond in the Rough). Clarifying the Relationship between Media Studies and Cultural Sociology*. The IdeaMines Webside, pp. 1-43.
- Chan, T.W. (ed.) (2010). *Social status and cultural consumption, Cambridge*. New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Crane, D. (2010). Cultural Sociology and other disciplines: Interdisciplinarity in the cultural sciences. *Sociology Compass*, 4 (3), pp. 169-179.
- Demertzis, N. (1985). *Cultural theory and political culture. New directions and proposals*. Lund: Student literature.
- Demertzis, N. (2011α). The drama of the Greek civil war trauma. In R. Eyerman, J. C. Alexander and E. Breese (eds), *Narrating trauma. On the impact of collective suffering* (pp. 133-162). Boulder/London: Paradigm Publications.
- Demertzis, N., Papathanassopoulos, S. and Armenakis, A. (1999). Media and nationalism. The Macedonian question. *Press/Politics*, 4 (3), pp. 26-50.
- Demertzis, N. (1997). Greece. R. Eatwell (ed.), *In European political culture* (pp. 107-121). London: Routledge.
- Demertzis, N. (2009). Mediatizing traumas in the risk society. A Sociology of emotions approach. In D. Hopkins, J. Kleres, H. Flam and H. Kuzmics (eds), *Theorizing emotions. Sociological explorations and applications* (pp. 143-168). Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Demertzis, N. (2011a). The drama of the Greek civil war trauma. In R. Eyerman, J. C. Alexander, and E. Breese (eds). *Narrating trauma. On the impact of collective suffering* (pp. 133-162). Boulder/London: Paradigm Publications.
- Demertzis, N. (2011b). Emotions in the media and the mediatization of traumas. In S. Papathanassopoulos (ed.), *Media perspectives for the 21st century*. London: Routledge, pp. 83-99.
- Gardikiotis, A. and Baltzis, A. (2010). Rock music for myself and justice to the world': Musical identity, values and music preferences. *Psychology of Music*, 40 (2), pp. 143-163.
- Griswold, W. (2013). *Cultures and societies in a changing world*. Los Angeles: Sage Publications (4th edition).
- Hall, J. R., Grindstaff, L. and Lo, M. (eds) (2010). *Handbook of Cultural Sociology*. New York: Routledge.
- Hobsbawm, E. (1985). *Bandits*. New York: Penguin.
- Jacobs, M.D., and Weiss Hanrahan, N. (2005). Introduction. In M. D. Jacobs and N. Weiss Hanrahan (eds), *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture* (pp. 1-15). Oxford: Blackwell Publishing.
- Kohn, H. (1961). *The Idea of Nationalism. A study in its origins and background*. New York: The MacMillan Company (2nd edition).

- Kokosalakis, N. (1998). Politics and Sociology in Greece, 1950-98. *International Sociology*, 13 (3), pp. 325-343.
- Koukoutsaki, A. (2003). Greek television drama: Production policies and genre diversification. *Media Culture Society*, 25 (6), pp. 715-735.
- Kyrtsis, A. (1996). Greek Sociology: Does it really exist?. *The European Sociologist*, 4, pp. 10-11.
- Kyrtsis, A. (1998). Greek interbellum modernizers and the sociological idea. *International Sociology*, 13 (3), pp. 311-324.
- Lambiri-Dimaki, J. (1996). Sociology in Greece: Trends and prospects. *South European Society and Politics*, 1 (1), pp. 121-130.
- Lamont, M. (2000). Meaning-making in Cultural Sociology: Broadening our agenda. *Contemporary Sociology*, 29 (4), pp. 602-607.
- Mouzelis, N. (1986). *Politics in the semi-periphery. Early parliamentarism and late industrialism in the Balkans and Latin America*. London: MacMillan.
- Papacosma, V. S. (1988). *Politics and culture in Greece*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Papadimitriou, L. and Tzioumakis, Y. (eds) (2011). *Greek cinema. Texts, Histories, Identities*. Bristol/Chicago: Intellect.
- Pleios, G. (1996). Modern enterprise and the arts: Sponsorship as a meta-mechanism of culture in Greece. In R. Martorela (ed), *Art and business: An international perspective*. Connecticut: Praeger, Westport.
- Roudometof, V. and Miranda, Ch. (2013). 1974 and Greek Cypriot Identity: The division of Cyprus as cultural trauma. In J. C. Alexander, R. Eyerman and E. Breese (ed), *Narrating trauma: On the impact of collective suffering*. Boulder: Paradigm.
- Roudometof, V. (2005). Toward an archaeology of national commemoration in the Balkans. In M. E. Geisler (ed.), *National symbols fractured identities. Contesting the national narrative* (pp. 35-62). Hanover: University Press of New England.
- Roudometof, V. (2012). *The role of Orthodox Christianity in Greece's contemporary cultural politics*. Lund: Nordic Academic Press.
- Schudson, M. (1989). How culture works: Perspectives from Media studies on the efficacy of symbols. *Theory and Society*, 18 (2), pp. 153-180.
- Smith, Ph. (1998). The new American cultural sociology: an introduction. In Ph. Smith (ed). *The New American Cultural Sociology* (pp. 1-13). Cambridge: Cambridge University Press.
- Souliotis, N. (2013). Cultural economy, sovereign debt crisis and the importance of local contexts: the case of Athens. *Cities*, 33, pp. 61-68.
- Spillman, L. (2001). Introduction: Culture and Cultural Sociology. In L. Spillman (ed). *Cultural Sociology* (pp. 1-15). London: Wiley-Blackwell.
- Swidler, A. (2001). *Talk of love: How culture works*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wolff, J. (1981). *The social production of art*. London: The Macmillan Press.
- Wolff, J. (1999). Cultural Studies and the Sociology of Culture. *Contemporary Sociology*, 8 (5), pp. 499-507.